

რეცეფციები რუსთაველსა და მეფე თამარზე

DOI: <https://doi.org/10.62119/critique.20.2025.9916>

კონსტანტინე გამსახურდიას წიგნი „ისტორიულ-ლიტერატურული ათინათები“ სათაურით გვამცნობს სინათლისკენ სწრაფვას: ათინათი სხივია დიდი ნათლისა, რომლის მიება ავტორის პიროვნული მახასიათებელია და ერთგვარი მემკვიდრეობა. ეს სწრაფვა სხვა წიგნებსა („ვიტრაჟები“) და თარგმანებშიც ჩანს.

„თამარის დრო-ჟამი“ წიგნის სააზროვნო სივრცეში შესასვლელად კარიბჭედ გვესახება – ქართული სახელმწიფოებრიობის „ოქროს ხანა“ რუსთაველური ნათლის სვეტით. ავტორი წარმოსახავს გზას, რომელმაც ეს „დრო-ჟამი“ ნელ-ნელა სრულქმნა და შემდგომ ისტორიულ ქარტეხილებში დაიმსხვრა. შეუძლებელია, სრულიად გამქრალიყო და „ათინათებად განიბნა“, შემდგომ ეპოქებში შუქურად იქცა. თამარ მეფის პიროვნულ ხატს, რუსთაველის პოემას ქართველთა ცნობიერება ისეთ სიმაღლეზე აჰყავს, რომ მარადიული განმსაზღვრელია ყველა ეპოქის შემოქმედისა და მოღვაწისათვის.

ეს სტატია გამორჩეულად ძვირფასია. იგი დაიწერა ემიგრაციაში და თოთხმეტწლიანი იძულებითი განშორების შემდგომ დაბრუნებისას ავტორმა წაიკითხა მშობლიურ უნივერსიტეტში, როგორც წარდგენა.

რუსთაველის იერუსალიმის ფრესკით იწყება კ. გამსახურდიას ფიქრი. სწორედ ფიქრი განსაზღვრავს მთელ წიგნს. მე ვფიქრობ, სახელდებანი – ესე, კვლევა, სტატია, წერილი ვერ გადმოსცემს ზუსტად წიგნის (ცალკეული ქვეთავის) საზრისს. ავტორის უმთავრესი მახასიათებელია ფიქრი. ფიქრი იწყება ხედვის ერთი რაკურსით და შემდგომ სხვადასხვა რაკურსით წარმოსდგება. იცვლება ხედვის კუთხე, განზომილება, დრო-

სივრცე. ფიქრი გადასწვდება უძველეს ეპოქებს, სხვადასხვა კულტურებს, იშლება ფერადოვანი და პოეტური მოზაიკა, შემოდიან დიდი კლასიკოსები, მათი გენიალური სტრიქონები ავტორისავე თარგმანებით (გამომსახველობითად წიგნის ნატიფი სიტყვიერი ქსოვილი). ფიქრს, განწყობას მოსდევს დიდი კომპოზიტორების ნაწარმოებები, ასე ვთქვათ, მუსიკალური ჩანართები, თითქოს ჩაგესმის კიდეც ჰანგი. გრადაცია თავად ავტორის მიერ განცდილი, ბუნებრივად მოსდევს ფიქრს. მკითხველი მოულოდნელად აღმოჩნდება მითოსური სამყაროდან დიონისე არეოპაგელისეულ ცათა იერარქიის უმაღლეს სივრცეში. ეს არის სწორედ წიგნის ჯვარსახოვნება, რ. სირამისეული განსაზღვრით – ჰორიზონტი მცხეთიდან იერუსალიმამდე, ათონიდან გელათამდე. სარწმუნოებრივი ქვა-სვეტი აიგება მკითხველის თვალწინ ერთგვარი სკნელთა მოხილვითა და უჩვეულო გრადაციებით. შუამდინარეთი, ეგვიპტე, ანტიკური სამყარო, კოლხეთი, სპარსეთი, ბიზანტია, ევროპა, შუასაუკუნეებისა და თანამედროვეობის გამოწვევები. ზღაპრის გმირის მოგზაურობას ემსგავსება ავტორის წიაღსვლები. მიუხედავად დრო-სივრცული განუსაზღვრელობისა, სამშობლოს განცდა ყოველთვის ილიასეული რეალობით აღიქმება. ეს არის მთლიანად წიგნის სისავსის, მრავალშრიანობის არსი. თამარის დრო-ჟამი სრულქმნის განუქარვებელ ნათელს. რუსთველის სულისმიერი განცდა იშვიათი გამომსახველობით არის წარმოჩენილი: პოეტის ღვთივსულიერება, უზადო გემოვნება, ზომიერების ანტიკური შეგრძნება „ოქროს კვეთი“, არა მხოლოდ რითმისა და რიტმის ასპექტით. ოქროს სიმბოლო გულისხმობს „ოქრომრავალი“ კოლხეთის მისტერიულ კულტურას. ავტორის თქმით, თამარისა და რუსთაველის „ოქროს ხანა“ არის „ოქროს საწმისი“-ს ქრისტიანული მეტამორფოზა. კონსტანტინე გამსახურდია (უფროსი)-ს რუსთველური ასპექტებისა და ზვიად გამსახურდიასეული „სახისმეტყველების“ კვალად, მითოპოეტური აზროვნება ცხადდება –

ოქრო მიწიერის სულიერად გარდაქმნის სიმბოლოა. პეტრიწის მონუმენტური პიროვნება წარმოსდგება რუსთველის აზროვნების ფუნდამენტად. მიუხედავად იმისა, რომ მან თარგმნა და კომენტარები დაურთო პროკლეს და სხვა ნეოპლატონიკოსებს, მას უფრო „ქრისტიანი არისტოტელიკოსი“-ს წოდება შეეფერება. პეტრიწმა შექმნა ქართული ფილოსოფიური და მეცნიერული ზუსტი ტერმინოლოგია.

კ. გამსახურდიას აზრით, რუსთველის ნეოპლატონიკოსად გამოცხადება სადავოა და ვფიქრობ, რომ მისი აზრი საგულისხმოა. ამას ადასტურებს ახლახან გამოცემული ვიქტორ ნოზაძის „ვეფხისტყაოსნის ღვთისმეტყველება“ ისევე, როგორც რენესანსი და რენესანსულის განსაზღვრა. პოემა უფრო შუასაუკუნეების საერო ლიტერატურის წრეშია მოსააზრებელი, ვიდრე რენესანსულში. საბოლოოდ კი ორივე სახეზეა. საინტერესოა სხვადასხვა დრო პოემაში: ტარიელი უფრო წარსულშია, ავთანდილი – აწმყოში. ორი დრო ერთიანდება მათი შეხვედრით. საინტერესოა მსჯელობა ბედნიერების განსაზღვრაზე პოემაში, ასევე თავისუფლებისა. სიყვარული, რუსთველური ეროსი, ექსტატიური მდგომარეობა და მითოსი უმთავრესად მედეას პარადიგმად ცხადდება.

ხატოვანი აზროვნება და სახისმეტყველური წარმოდგენა თამარის თეოკრატიული სახელმწიფოსი: თამარმა ღვთიური მადლით მოამშვიდა და მოწურთა „ქედფიცხელნი და გონებაურჩნი“. დავით აღმაშენებლის სისასტიკისა და მხედრული სულის საპირისპიროდ, ქალის მადლმოსილება, სინატიფე და სულიერება თამარის დრო-ჟამის განმსაზღვრელ ძალად იქცა, სულიწმინდის მადლი მოეფინა არამხოლოდ საქართველოს, არამედ კავკასიასა და იერუსალიმს. ავტორის აზრით, მემატიანეთა თხრობა და სიმბოლიკა ხშირად ისტორიკოსთათვის შეუცნობელია, მოწყვეტილია ბიბლიურ-სახარებისეულ საზრისს. არადა, თამარის ღვთივსულიერი სახე თინათინისა და ნესტანის სახეთა

შთამაგონებელია, რუსთველისთვის ის იდეალია. ამგვარი ასპექტები ხატოვნად, მრავალსახოვნად არის წარმოჩენილი წიგნში.

რუსთველის ქაჯეთი, ხორეზმი და ხატაეთი ერთი დიდი სამყაროა, ბოროტების საუფლო, ინდოეთს დაპირისპირებული. ამ თვალსაზრისით, საგულისხმოა ავტორის დაკვირვებები თამარის ეპოქის ისტორიკოსთა თხზულებებზე. მემატინეთა მრწამსი თანხვდება რუსთველურ სახისმეტყველურ გამომსახველობას:

„ზე-ერი, რომელიც ქრისტეს მეორედ მოსვლის დროს აღსდგება და სულიერ-მორალურ ინსტანციად იქცევა, პოემაში გამოქვაბულის უძველესი პარადიგმით გვხვდება – ამსოფლიური სივიწროვე, სადაც სინათლე ვერ ან ძნელად აღწევს. გამოქვაბულშია ტარიელი, რომელმაც ყველაფერი დაკარგა, ჰგავს საფლავად დადებულ მკვდარს, ლაზარესავით დადებულს სამარხ-გამოქვაბულში, ვიდრე მშველელი არ გამოჩნდა. კლდეები გამოქვაბულის ირგვლივ ჰგავს იმ მთიან მასივს (პოემაში ალუზიასავითაა), რომელზეც მიაჯაჭვეს პრომეთე. იგი ჰერაკლემ გაათავისუფლა ჯაჭვებისაგან, მანვე ისრით განგმირა მისი მტანჯველი ზევსის არწივი“.

დამეთანხმებით, რომ სრულიად თავისუფალი და განუსაზღვრელია ამგვარად ფიქრი.

გოეთე – ვერთერიდან ფაუსტამდე – ეს რკალი ევროპული სააზროვნო სივრცეა წიგნში. ვერთერი ყველას გვიყვარდა, განგვიცდია პოეტურად ეს „განსაკვირველი“ სიყვარული კონსტანტინე გამსაურდიას პოეტური თარგმანით. ლოტეს მიმართ გოეთეს უნუგემო ტრფობა, თომას მანის „ლოტე ვაიმარში“, არის ერთი ქალის ორი სხვადასხვა ასპექტი სიყმაწვილესა და მოხუცებულობის ჟამს. ლოტეს შემდგომ გოეთეს შეხვედრა და კვლავ საბედისწერო გამიჯნურება „მირიენბადის ელეგიად“ არის გაცოცხლებული მის შემოქმედებაში. ეს ნაკლებად ცნობილი ტრფობა, რომელიც სრულქმნის გოეთეს მიჯნურობას, ერთი ქალის სამსახოვნებად აღიქმება. ავტორი მას უკანასკნელი სიყვარულის

გალაკტიონისეულ განცდას ადარებს და სიყვარულის ღვთაებრივ ანარეკლად ესახება, განცდა უზენაესს მიაახლებს, რუსთველური კონცეპტით „ვერ მიხვდომისა წვდომით“ ხასიათდება.

ევროპული ლიტერატურათმცოდნეობის თვალსაწიერიდან არის წიგნში განხილული „ფაუსტი“: მეფისტოფელი, როგორც პერსონაჟი, თავად გოეთეს „ალტერ ეგო“. გრეტჰენის სასიყვარულო ისტორია მოიცავს იმ შეუძღვარ ურთიერთობებს, რომელიც ჰქონდა გოეთეს ლოტეს, ულრიკესა და სხვებთან. მეფისტოფელის როლი ფაუსტისა და გრეტჰენის სიყვარულში ათვალსაჩინოებს ბოროტების ერთსახოვნებას და სიყვარულის ტრაგიკულობას. „სისხლით დაწერილი ხელშეკრულება“ და დემონური ძალმოსილება სუსტ ადამიანებს საბედისწერო აღსასრულისკენ მიაქანებს. ეს „ხელშეკრულება“, შესაძლოა იყოს მტკიცე ნების გამოხატულება ვაჟას თქმით („ბილწთ არ შავეკვრი ზავითა“). იგი ყოველთვის ადამიანის არჩევანია, ანუ ნებით დათმობა ბოროტებასთან, რუსთველურად – ქაჯურთან, რომელიც ნელი-ნელ ითრევს ადამიანს ღრმა უფსრკულისკენ, საიდანაც თავდახსნა შეუძლებელია. დაცემა იმდენად შემადრწუნებელია, რომ ადამიანურობის ზღვარი ყოველმხრივ იშლება, ქვესკნელში ჩასვლის დარია, ჯოჯოხეთის მყოფობა. რუსთველს აქვს ერთი საგულისხმო სიტყვა, ვფიქრობ, ამგვარი ყოფის გამომხატველი – „დახსნილება“. ადამიანის სამწვეროვნება – „გული გრძნობა და გონება“ განუყოფელი მთლიანობაა. თუ ერთი წავა, სხვანიცა წავლენ და მისკენ მიდიან“, ანუ მთლიანობა“, შეკრული ბუნებითად, იხსნება მსახვრალის ხელით და ეს არის დახსნილება. ეს სიტყვა ხსნასაც გულისხმობს, ახსნასაც, ანუ გაცნობიერებას, და კურნებასაც – „უხვი ახსნილსა დააბამს“, ანუ თამარისეულ „მომშვიდებას“ ურჩებისა. როსტევეანის სიბრძნე გულისხმობს სიკეთით, სიუხვით დამშვიდებას და განკურნებას ახსნილთა, განრღვეულთა და სხვადასხვა უკეთურებით გამოწვეულ სნეულებათა.

მსჯელობა მიემართება იმ ხატოვანი სურათის განსახოვნებისაკენ, როგორი გაწბილებული რჩება მეფისტოფელი. სული, რომელიც ეწადა, წაყვანა საბოლოოდ, ხელშეკრულება ამას გულისხმობდა და ყველაფერი აქეთ მიექანებოდა, „ხელიდან გამოგლიჯეს მათ, ვისთანაც დემონი ყოველთვის დამარცხებული რჩება – წმინდანთა და ანგელოზთა დასებმა“.

ზვიად გამსახურდიას უყვარდა თქმა ჩვენთან, ახალგაზრდებთან მარტივად, ყველასთვის გასაგებად, დემონოლოგიური და ანგელოლოგიური რთული ტრაქტატების მთელი არსის გადმოსაცემად: „ღვთის ყოვლისშემძლეობა და ყოვლისმომცველობა ცხადდება იმით, რომ ბოროტება საბოლოოდ სიკეთის სამსახურშია ჩაყენებული“. ყველა ბოროტი მცდელობა და მანქანება გარდაისახება დიდსულიერ უნარებად, გამოცდილებად, ტანჯვა იქცევა აღდგომად „ბოროტსა სძლია კეთილმან“ საზრისით.

„ვერთერიდან ფაუსტამდე“ წიგნში ამ საზრისს წარმოაჩენს.

თითოეული ავტორი შერჩეულია საგანგებოდ სწორედ ღვთისმადიებლობის სურვილით. ადამიანური შერკინება ბოროტებასთან და სიკეთის გამარჯვების მრწამსი, მშვენიერის ძიება და მისი გამომსახველობის სხვადასხვა წახნაგი განმსჭვალავს მთელ წიგნს.

ვაჟა-ფშაველა უმთავრესია კ. გამსახურდიასთვის. იგი ერთ-ერთი გამორჩეული მცოდნეა ვაჟას პოეზიისა, ზეპირად ციტირებს ვრცელ პოემებსა და ლექსებს საუბრის დროს. მასზე საუბრისას მე-19 საუკუნის სრულ პანორამას შლის – პოლიტიკურს, სოციალურს, ეროვნულს, სარწმუნოებრივს. იხატება საზოგადოების განწყობა, წარმოდგენები, ახლანდელი თვალსაწიერით – გულუბრყვილო და ცრუ. ვფიქრობ, ლიტერატურათმცოდნეებისთვის გასათვალისწინებელია ავტორის თეზისი – ევროპული კულტუროლოგიური მეცნიერების სტერეოტიპებით ქართული კულტურის, ლიტერატურის შესწავლა შეუძლებელია, რადგან ევროპულს, შესაძლოა, მსგავსი, მაგრამ განვითა-

რების სულ სხვა კანონზომიერებები წარმართავს, მით უფრო, ამ განსხვავებულობის გამო ქართული კულტურის, ლიტერატურის გამოცხადება არასრულფასოვნად, პროვინციულად – თავისთავად არასწორია და დაუშვებელი.

ავტორის ვაჟაზე ბევრი უფიქრია, ევროპაშიც უძებნია, მაგრამ საბოლოოდ მიღებული აქვს დასკვნა: ევროპაში ვაჟას მსგავსი შემოქმედი არ არის. მას შორეულად ჰგავს ფერხერ ფონ შტაინვანდი, ავსტრიელი მთის შემოქმედი. ვაჟასთან მიმართებაში საინტერესოა განხილვა გოეთეს, ბოდლერის, ედგარ პოს, ოსკარ უაილდის, სკრიაბინის შემოქმედებისა, ასევე ჰეგელის, ჰაიდეგერის, ფიხტეს ნააზრევთან, რუმის პოეზიასთან, ბეთჰოვენის სიმფონიებთან შედარება განცდის სიმძაფრით. ფართო სივრცეზეა გადაშლილი ფიქრი ვაჟაზე აღმოსავლეთით თუ დასავლეთით: მითოსი, მხატვრული აზროვნება, რელიგია, მისტიკა, იდუმალთმეტყველება, ხელოვნება, სოციოლოგია და თითქოს არ უჩანს ამ ასპექტებს დასასრული. კვლავ ჯვარსახოვნების პრინციპს ვხედავთ. სად არ გადასწვდება ავტორის თვალი – შუასკნელი, ანუ ვაჟას დრო-სივრცე და მისი თანამედროვეობა; როგორ გამოირჩა იგი მელექსეობა-შაირობის ტრადიციიდან და როგორ ამაღლდა გენიალურობამდე; მითოსური – ქვესკნელი და ჯოჯოხეთის რეალიები, ზესკნელი – სარწმუნოებრივი და ზოგადჰუმანური სამყარო. ვაჟა თანამდევია მისთვის ბავშვობიდან და დასკვნაც მართებულია, რომ რუსთველის დარად, ვაჟამ ქართველთა ცნობიერება განსაზღვრა, მარადიულ თანამდევ სულად იქცა ილიასთან და აკაკისთან ერთად. „კაი ყმის“ ინსტიტუტის განხილვისას ზოგადკავკასიური რაინდობისა და ვაჟკაცობის კონტურები კარგად არის გამოკვეთილი. ჩეჩნები, ვაინახები, ლეკები, ქისტები, ინგუშები, ჩერქეზები – ამ კლდოვან სამყაროში მცხოვრებნი დამპყრობლების, ყველაზე ვერაგი რუსული მახვილის პირობებში ზოგადადამიანური ჰუმანიზმის, ქალის თავყვანისცემის იდეალებით წარმოსდგებიან და

ვაჟამ ყველაზე ახლოს იგრძნო ეს სიმები. ჩვენს თვალწინ კი მოეცემა საუკუნის ბოლოს და საუკუნის დასაწყისში დადასტურდა ზოგადკავასიური რაინდობის, ერთგულების კვალი. ასევე, აფხაზეთსა თუ სამაჩაბლოში მტრის მუხანათობით გაცოცხლდა ვერაგული ღალატი. ასე რომ, კ. გამსახურდიას მოსაზრებები წიგნში არა ოდენ ლიტერატურული რეალობიდან იწერება, არამედ პოლიტიკურ-სოციალური თვალსაწიერიდან არის განქვრეტილი. თუ „კრწანისის ბრძოლის რეცეფციაზე“ წერს ავტორი, ფშავის, ხევსურეთის, მთიულეთის მკვიდრი სამასი მეომარი სამასი სპარტელის სიმტკიცით წარმოუდგება, აქვე ცოცხლდება კოჯორთან მებრძოლების თავდადება.

მინდია, ალუდა, ალაზა, ჯოყოლა, ლუხუმი, კვირია „ეს ის გმირებია, რომლებშიც თავის გამარჯვებას ზეიმობს ვაჟას გენია, თითქოს შუალამისას, მთვარის შუქზე ამოსულნი დიდი ეროვნული არაცნობიერიდან, ისინი, როგორც ანტიკური ტრაგედიების გმირნი, განვლიან რა კათარზისის ბჭეს“.

მკვლევართათვის მნიშვნელოვანია ამგვარი მსჯელობა: „პროცესი სულიერი თვალის ახელისა გრძელდება თვით ძილსა და სიზმარში. ადამიანს აქაც მოიცავს გამომადვილებელი და აღმადგენელი ძალა, სიზმარულ წარმოდგენას თავისსავე სურათხატად რომ გარდაქმნის“. ვფიქრობ, ასევე გასათვალისწინებელია მოსაზრება, რომ ვაჟა თავის შემოქმედებაში წარმოდგენს ბუნების სამივე საუფლოს: მინერალურს, მცენარეულსა და ცხოველურს და თითოეული მეტყველებს: მთებს „გული სტკივათ“, ხე ცრემლს ღვრის და პირველზე ახსენდება, ია ოცნებობს და ელის, როგორც ნუკრი, საყვედურობს კაცთ უგუნურებას, სიხარბესა და არასრულყოფილებას, რომ თითოეული ეს საუფლო ადამიანისგან მოელის უმაღლეს საფეხურზე ასვლას და გამოხსნას.

და, რა თქმა უნდა, ეთანხმები, ან როგორ შეიძლება, არ დაეთანხმო ავტორის დასკვნას:

„ჯერ არც ერთ პოეტს მსოფლიო ლიტერატურაში არ გაუშუქებია ბუნება ისეთი საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური და ანთროპოცენტრისტული თვალთახედვით, როგორც ვაჟას“. წიგნში ძალიან ძვირფასი მასალა და კვლევაა გრაალის თემაზე, მიხეილ ჯავახიშვილის „ლამბალო და ყაშა“-ზე, „დიდოსტატის მარჯვენის“ ნიცშეანურ ნაკადზე, ბევრ სხვა საინტერესო საკითხზე, მაგრამ ყველას ვერ განვიხილავთ. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ კ. გამსახურდიას წიგნი გამორჩეულია იმით, რომ ის არის რთული აზროვნების, მუდმივი ფიქრისა და ანალიზის ნიმუში. ამასთან, ინტერდისციპლინალური ნაშრომი, სადაც ერთმანეთს ერწყმის და ავსებს ლიტერატურა, ისტორია, ხელოვნებათმცოდნეობა, ანთროპოლოგია, მუსიკა, რელიგია, მითოლოგია. ამრიგად, ის თითოეული ამ დარგის მეცნიერისათვის დიდი შენაძენია.

Lia Tsereteli

Interpretations of Rustaveli and Queen Tamar

Abstract

Keywords: Queen, Rustaveli, Tamar.

The article discusses K. Gamsakhurdia Jr.'s book –specifically, Rustaveli's imagery, the poet's attitude toward Queen Tamar, and the various profoundly spiritual aspects of The Knight in the Panther's Skin. The author's noteworthy observations are brought to light.